

**Тетяна Космеда, *Ego i Alter Ego*
Тараса Шевченка в комунікативному
просторі щоденникового дискурсу,
Дрогобич 2012, 372 с.**

Проблеми антропоцентричного мовознавства привертають увагу лінгвістів, починаючи з праць В. фон Гумбольдта, Й. Бодуена де Куртене, О. Потебні та ін. Водночас поняття мовної особистості з'явилося в наукових дослідженнях порівняно нещодавно – з 80-х років XX ст. За цей час питання, пов'язані з характеристикою носія мови на підставі його письмового або усного мовлення, пересунулися у центр мовознавчих студій. Особливо важливими з позицій т. зв. лінгвоперсонології стають дослідження, що присвячені видатним майстрам художнього слова, які зіграли ключову роль у становленні національної культури та національної свідомості.

Безперечно, базовою постаттю для українців став Т. Шевченко. Проте аналіз своєрідності цієї феноменальної особистості на підставі мовознавчого вивчення його творів до останнього часу не був предметом ґрунтовних праць. У зв'язку із цим особливе зацікавлення науковців викликає монографія Т. Космеди „Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу”, у якій розглядається мовна особистість українського генія на матеріалі щоденника письменника, який писав його нерідною для себе російською мовою. Вибір саме такого матеріалу свідчить про звернення дослідниці до складної, неоднозначної проблематики співвідношення понять „національне – нерідне”. При цьому професор Т. Космеда розглядає психотип Т. Шевченка крізь призму внутрішнього діалогу його „Я” і „Я1”.

Монографія має чітку, логічну структуру. У першому розділі авторка звертається до актуальних проблем лінгвоперсонології. Зазначено, що мовна спроможність, мовна та комунікативна компетенція є основними складниками фор-

мування мовної особистості. Т. Космеда порушує особливо важливі для України питання функціонування мовної особистості в умовах міжкультурної комунікації, білінгвізму, використання суржиків. Дослідниця закликає науковців, викладачів вищих та середніх навчальних закладів не тільки глибоко усвідомлювати поняття мовної свідомості, мовної спроможності та ін., але й скерувати діяльність на вдосконалення комунікативної компетенції кожної мовної особистості (с. 37-38).

У цьому ж розділі Т. Космеда розглядає різні класифікації типів мовної особистості, зокрема з позицій девіативної поведінки, гендерних та вікових показників, професійної діяльності, комунікативної компетенції та ін. Щоправда, авторка не до кінця розмежовує поняття „сильна мовна особистість” та „елітарна мовна особистість”, „жива мова” та „живе мовлення”, що, очевидно, пов’язане із високим ступенем абстрагованості запропонованих термінів.

Аналізуючи параметр „емоційна компетенція” як вимір рівня комунікативної компетенції (с. 49-55), Т. Космеда визначає підвищену емоційність українців як одну з рис національного характеру. Зроблено аргументовані висновки про те, що мовна особистість елітарного типу, навіть переживаючи негативні почуття, виключає зі свого лексикону ненормативні вирази.

У другому розділі, присвяченому діалогу „Я” і „Я1”, дослідниця розмірковує над складними поняттями репрезентації автокомунікації Т. Шевченка у його поетичному мовленні. Осмислюючи такі складні психологічні та філософські питання, авторка спирається передусім на теорії К. Юнга та З. Фрейда (Фройда). Заслуговує на увагу аналіз ідей О. Забужко про двійниковість російської прози Шевченка щодо „Кобзаря” (с. 83-85). Висвітлено різновиди комунікації та автокомунікації як типи (моделі) мовленнєвої діяльності. На думку авторки, текст (дискурс) – це вища динамічна система мови, єдність змістових, семантичних і прагматичних складників (с. 95).

Хоча основним матеріалом монографії є Шевченкові щоденники, логічно, що Т. Космеда не могла оминати питання автопрезентації Кобзаря саме у його поетичних текстах. Зокрема, на численних прикладах проведено ретельний аналіз образів-концептів *думка*, *дума*, *душа*, що виступають втіленням Alter Ego Шевченка і, водночас, є, на думку автора, „основними культурними концептами української культури” (с. 109) (зазначимо принагідно очевидну стилістичну помилку авторки).

У третьому розділі описано жанр щоденника і його статус у гуманітарних дослідженнях. Читач знайде тут опис поглядів на щоденниковий жанр з позицій літературознавства та мовознавства, передусім психолінгвістики. Авторка пропонує своє бачення відповіді на питання: для чого пишуть щоденники? У цьому розділі вичерпно проаналізовано сучасні дослідження щоденникового тексту в мовознавстві. Розділ завершують висновки про те, що є підстави виокремити наукову дисципліну – діаріумологію. Запропоновано виділити такі аспекти діарумологічних досліджень, як історія становлення та етапи розвитку

цього напрямку в мовознавстві, методологія аналізу, щоденникова генологія (типологія жанрів / піджанрів); щоденникова дискурсивна практика з урахуванням типів діаристів з огляду на приналежність їх до соціотипу, етнотипу, психотипу, характеру щоденникової діяльності (с. 173).

У четвертому розділі детально розглянуто оцінку сучасними дослідниками щоденника Т. Шевченка. Водночас авторка свідомо обмежує огляд лінгвістичної шевченкіани, концентруючи основну увагу на критичному аналізі та актуалізації положень концепцій Н. Момот та Т. Радзівєвської, які докладно вивчали щоденникову діяльність Т. Шевченка. Відзначимо переконливу аргументацію Т. Космеди при інтерпретації проблемних питань аналізу щоденників Кобзаря (с. 197-225), підтверджену розлогими прикладами. Було показано, як у щоденнику Т. Шевченка „вербалізується концептуальна дихотомія „свій – чужий” (с. 225).

Особливе зацікавлення читачів має викликати різнобічний, комплексний аналіз проблеми: чому саме російська мова була обрана мовою щоденникової діяльності Шевченка; як оцінювалася його сучасниками й оцінюється його дослідниками російська мовна та комунікативна компетенції. Авторка свідомо винесла у назву підрозділу словосполучення „суперечливі міркування”, оскільки будь-які однозначні твердження при обговоренні цієї проблеми неможливі, вони лишаються тільки гіпотезою. Відомо, що Т. Шевченко ані у своїх листах, ані у задокументованих розмовах з друзями, ані безпосередньо у самому щоденнику не пояснив, чому він здійснив такий вибір мови щоденника. На думку Т. Космеди, цей вибір пояснюється тим, що „по-перше, сама мова мала втілювати відчужене оточення автора-емігранта, а, по-друге, треба було дуже радикально дистанціювати у світ мови оточення, переживання, навіть власне, біографічне „я” (с. 229). Доречними стають у цьому розділі паралелі між володінням українською та російською мовами Т. Шевченком та мовною компетенцією М. Гоголя.

У п'ятому, завершальному, розділі монографії авторка звертається до ключових фрагментів концептосфери щоденника Т. Шевченка та його інтерконтекстуальності. Піднімаються питання взаємозв'язку внутрішніх слів, слів-концептів з лексиконом, концептосферою мовної особистості. Авторка пропонує своє розуміння основних термінів цього напрямку досліджень: „внутрішнє, або ключове слово, слово-концепт – це умовна номінація описаної ситуації; від цієї символічної номінації слід переходити до визначення смислів у конкретних висловлюваннях”. Очевидно, такий підхід до розуміння сутності концептів не є аксіоматичним, але у своїй книзі Т. Космеда неодноразово підкреслює можливість дискусійного обговорення піднятих проблем, що зрозуміло з огляду на масштаб особистості та творчості Т. Шевченка.

Піднімаються питання прагматичної наповненості та інтерконтекстуальності власних назв у Шевченкових щоденниках. Дослідниця збагачує наші знання про онімну концептосферу письменника, зокрема про прагматичну зна-

чушість прізвищ на *-ко*. Авторка детально розглядає як відображення концепту *русский город* у мовній свідомості Шевченка, так і значення таких власних назв, як *Москва, Петербург, Україна, Владимир Даль* у концептосфері Кобзаря. Продemonстровано специфіку вживання і осмислення у щоденниках Т. Шевченка російських культурних концептів *посиделки, самовар, чай*. Детальне вивчення текстів щоденників з цими лексемами приводить авторку до думки, що концепт *чай* у свідомості Шевченка може мати як позитивні, так й негативні асоціації, натомість *посиделки* й *самовар* фіксуються радше як негативно забарвлені (с. 301-302).

В рецензованій праці послідовно розглянуто процес концептуалізації індивідуально-авторських okazіоналізмів та українізмів. Саме такий підхід при аналізі цих груп лексики свідчить про дослідницький хист авторки. Виділений основний тип авторської неологізації – це слова, що утворені словоскладанням. Зазначу принагідно, що творення індивідуальних юстапозитів найбільш яскраво характеризує й поетичну спадщину Кобзаря, що, як відомо, майже вся представлена українською мовою. Цікаво, що вживання українізмів в Шевченкових щоденниках є обмеженим. Очевидно, це демонструє свідоме уникання поетом інтерференції, а, отже, свідчить про його мовну, етнокультурну компетенцію.

У цьому розділі всебічно представлено експліцитні та імпліцитні інтерконтекстуальні елементи; фразеологічний, у тому числі пареміологічний, фонд щоденникового тексту Т. Шевченка. Зазначено, що „Т. Шевченко не тільки добре знайомий із російським паремійним фондом, але й уміло трансформує паремійні, фразеологічні одиниці” (с. 328).

Представлене серйозне монографічне дослідження завершують підсумки та велика бібліографія. Безперечна цінність праці Т. Космеди полягає і в широкому спектрі порушених проблем, і в нових підходах до спадщини Т. Шевченка, і в тому, що теоретичні міркування зайшли своє підтвердження у численних прикладах. Сподіваємось, що представлене видання не тільки стане імпульсом появи нових розробок у галузі шевченкознавства, але й сприятиме бажанню читачів ще раз звернутися до творів великого Кобзаря, чие 200-річчя відзначає уся світова спільнота.

Ірина КОНОНЕНКО